

BARABÁS GÁBOR

*„super hiis inquiratis
diligenter rei veritatem”**Hierarchia és egyházfegyelem –
Adalékok a középkori pápai küldöttbíróság
magyarországi történetéhez***Hierarchy and Church Discipline: Remarks on the Medieval History
of Papal Delegated Jurisdiction in Hungary*

The paper discusses a special aspect of the papal-Hungarian relations, namely the operation of the delegated jurisdiction in the second half of the 13th century, from the Mongol invasion of 1241–42 to the death of the last Árpadian king, Andrew III in 1301. The focus of the study is on the cases, in which the judges-delegate appointed by the pontiffs had to face questions of ecclesiastical hierarchy or church-discipline. It is to be determined, when (and partially: why) members of the Hungarian Church turned to the Holy See to make use of the delegation of papal judges. Furthermore, it is to be examined, what was the effect of the authorizations, and if so, under which circumstances did the popes want to intervene in Hungarian matters by using one of their universal tool to shape the regions of Western Christianity, their delegated jurisdiction. The issue of the Bosnian bishopric, the quarrel over the borders between the dioceses of Kalocsa and Pécs, or the allegations and the procedure against Bishop Job of Pécs are all helping to find answers to those questions.

Tanulmányunkban a szentszéki küldöttbíróság¹ magyarországi működésének egy sajátos szeletét vesszük górcső alá. A vizsgálat közelebbről azon ügyekre fóku-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00148/17/2) támogatásával készült.

¹ A pápai delegált bíróság működésére és kezdeti magyarországi jellegzetességeire l. részletesen: Barabás 2015. 55–70.; Barabás 2021.

szál, amelyek az egyházi hierarchia és az egyházfegyelem körébe sorolhatók, arra a kérdésre keressük a választ, a 13. század második felében mely esetekben volt szükség a pápaság beavatkozására, mikor, milyen körülmények között remélték a magyarországi egyháziak problémájuk megoldását a pápai küldöttbírószágban megtalálni. Fontos azonban annak a körülménynek a figyelembevétele is, hogy bizonyos szituációkban – konkrét megkeresés nélkül, vagy egy korábbi eljárás folyományaképp – maguk az egyházfők is delegáltak magyarországi egyháziakat céljaik elérése érdekében. Az elemzés időbeli kereteit az 1241–1242. évi tatárjárás, valamint III. András király halála adják, amely periódus kezdete a pápaság oldaláról is korszakhatárnak tekinthető, hiszen IV. Ince (1243–1254) 1243-ban, egy hosszabb *sedis vacantia* után foglalta el Szent Péter trónját, ez a helyzet pedig értelemszerűen hatással volt a pápai–magyar kapcsolatok intenzitására is. Ehhez kapcsolódóan arra keressük a választ, a választott időszakban tapasztalható-e, és ha igen, milyen jellegű volt a változás a pápai bírók működésében.

Mielőtt azonban rátérnénk a vonatkozó eljárásokra, röviden fel kell vázolnunk, mit is értünk pápai küldöttbírószág alatt, valamint hogyan működött maga a rendszer. Az egyházfő elé került perek delegálásának gyakorlata a középkori pápaság 11. századtól kezdődő reformidőszakában jelent meg, majd a 12. század végére szinte mindenütt széles körben elterjedt a nyugati kereszténységben.² Működése alapját egyes klerikusok vagy egyházak peres félként, jellemzően valamilyen fokon megszületett ítélet után a római Szentszékhez történő fellebbezése adta. Ez kezdetben azzal a céllal történt, hogy a pápai tekintély erősítse meg az adott ügyben korábban született döntést, vagy éppen ellenkezőleg, változtassa meg azt.³ Az egyházfők által kirendelt, delegált bírók is a helyi egyháziak, kezdetben jellemzően érsekek, püspökök és apátok, majd fokozatosan az alacsonyabb rangú egyháziak közül kerültek ki.⁴

* * *

A választott korszakból a témánkat illető eljárások sorát IV. Ince egy 1245. évi intézkedése nyitja. A pápa Sixtus *magister* Esztergom egyházmegyei klerikusnak küldött okleveléből arról értesülünk, hogy az egyházfő a címzett kérésére jóváhagyta a legátusi méltóságban 1232 és 1234 között a Magyar Királyságban tevékenykedő Pecorari Jakabnak, Preneste bíboros-püspökének⁵ korábbi dönté-

² Sweeney 1989. 26.

³ Müller 2008. 108–131. 109–110.; Johrendt – Müller 2008. 14.; Duggan 1998. 172–199.

⁴ Vö. Hageneder 1967. 27.; Herde 2002. 22.; Falkenstein 1986. 37–39.; Johrendt – Müller 2008. 14.; Duggan 1998. 176., 194–195.

⁵ Jakabra I. Almási 1993.

sét. Ennek értelmében a korábban Magyarországon járt legátus az ő klerikusának mondott Sixtus számára engedélyezte, hogy egyházi javadalmakat bírjon, bár annak apja az egyházi rend tagja, presbiter volt.⁶

Az egyházi hierarchiát érintő vizsgálatokat illetően először a boszniai püspökség egyházi jogi helyzetét szabályozni igyekvő folyamatot kell górcső alá vennünk, amellyel kapcsolatban már a vizsgált korszak előtt, az 1230-as években történtek intézkedések. IX. Gergely pápa (1227–1241) említett legátusa, Pecorari Jakab 1233-ban közvetlenül az Apostoli Szék alá rendelte az egyházmegyét az ott tapasztalt visszasságok miatt.⁷ Egy évtizeddel később, IV. Ince pontifikátusa alatt – a domonkosok boszniai térítő tevékenységét elősegítendő⁸ – a püspökség a magyar egyház-szervezetbe való integrálása, konkrétan a kalocsai érsek alá rendelése került napirendre.⁹ Az ötlet az érintett főpapoktól, az egyházi feljebbvalótól, Benedek kalocsai érsektől, valamint az 1230-as évek végén legátusi méltóságot viselt¹⁰ Pósa boszniai püspöktől¹¹ származott, de a főpapok a magyar uralkodó, IV. Béla támogatását is bírták. A pápa 1246. július 19-én a pannonhalmi apátot, a veszprémi főesperest, illetve a győri *thesaurarium*ot bízta meg a tervvel kapcsolatos lehetőségek kivizsgálásával és jelentéstétellel,¹² majd a boszniai térítést elősegítendő 1246. augusztus 3-án legátusi hivatalt ruházott Benedek kalocsai érsekre, valamint a jövőben meghódításra kerülő területeket is rá bízta.¹³ A korábban közvetlenül az Apostoli Szék alá

6 RPR 11553. sz. L. Kis 2002. 8–9. Nem csak Sixtus fordult a pápához ebben az időben, Theodor malembachi plébánosnak és szebeni kanonoknak február 22-i kelttel engedélyezte a pápa, hogy a zsinati határozatok ellenére fogadhasson egy második beneficiumot is az első tatárok általi elpusztítása miatt. RPR 11558. sz. RI IV. 1068. sz.

7 L. Almási 1993. 134.; Rabić 2016. különösen 59–67.

8 A boszniai püspök 1246-ban két esetben is kapott intést a térítést illetően. RPR 12148. és 12204. sz.

9 Barabás 2017. 23–24.

10 Barabás 2013. 67.

11 Zsoldos 2011. 84–85.

12 „Ex parte ... (Pousa) Bosnensis episcopi fuit propositum coram nobis, quod cum dudum ecclesia Bosnensi vacante, ... Ragusiensis archiepiscopus, eo tempore ipsius ecclesie metropolitanus, ibidem quendam hereticum in episcopum prefecisset, ... bone memorie J(acobus) Penestrinus episcopus, tunc in illis partibus apostolice sedis legatus, ... Bosnensem ecclesiam Ragusiensi ecclesie... subtrahens, ab eius subiectione ... exemit ... Cum eadem terra purgari pravitate predicta nequeat sine magno auxilio ecclesie Colocensis ... prefatus episcopus, et etiam ... (Bela) rex Ungarie illustris ... supplicarunt, ut predictam Bosnensem ecclesiam eidem Colocensi ecclesie subicere ... curaremus ... Mandamus, quatenus super hiis inquiratis diligenter rei veritatem, et quod inveneritis nobis fideliter rescribatis” – MREV I. 123. CXLV. sz., VMHH I. 201. CCCLXXII. sz., RPR 12233. sz., RI IV. 2034. sz. Vö. PRT II. 42.

13 „Fratrī (Benedicto) archiepiscopo Colocensi, apostolice Sedis legato, salutem et apostolicam benedictionem [...] cupias contra hereticos de terra Bosnensi assumere signum crucis [...] ac in remissionem tuorum tibi iniungimus peccatorum; quatenus ob illius reverentiam, qui in eodem signo mortis amare subiuit tormentum, ut humanum genus de mortis faucibus liberaret, dictum signum humeris tuis affigens” – CDH IV/1. 400–401., RPR 12246. sz., RI IV. 2050. sz.;

tartozó diocézis Kalocsa alá rendelésére végül 1247. augusztus 26-án adott parancsot a pápa, amit a győri püspöknek, az egresi apátnak és a fehérvári domonkos perjelnek kellett végrehajtani.¹⁴ Konkrét tevékenységükről ugyan nem maradt fenn adat, de talán nem járunk messze a valóságtól, ha összefüggést látunk a megbízás, valamint a boszniai püspökség székhelyének a pécsi egyházmegye területén fekvő Diakóvárra (Đakovo) történő helyezése között. A latin rítusú diocézis pedig ezzel gyakorlatilag Bosznia területén kívüli működésre rendezkedett be.¹⁵

Röviden ki kell térnünk az ügy kutatástörténetére is, lévén érdekes adalék a témával kapcsolatban, hogy Pray György és Katona István nyomán Fejér György az 1246. július 19-i dokumentumot 1264-es dátummal újraközölte.¹⁶ A hibát a szövegek egyezésén kívül¹⁷ megerősíti az a körülmény is, hogy a kiadás helyénél a IV. Incéhez kapcsolódó Lugdunum, azaz Lyon szerepel, holott IV. Orbán (1261–1264) 1264 júliusában oklevelei tanúsága szerint udvarával Orvietóban tartózkodott.¹⁸ A 18–19. századi nagy oklevélkiadók tévedése aztán a 13. század pápáinak okleveleit regeszták formájában közreadó August Potthastot is tévútra vezette, így az 1264-es „oklevél” szerepelt *Regesta Pontificum Romanorum* című regeszta-gyűjteményében is.¹⁹ A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története című kötetben,²⁰ valamint Udvardy József a középkori kalocsai érsekek életrajzát bemutató nagyszabású monográfiájában is megjelent a Fejér által 1264-es dátummal is közölt oklevél, így Benedek érsek mellett utódja, Smaragd életrajzában is olvashatunk a boszniai püspök panaszáról egyházmegyéje állapotát illetően, illet-

RPR 12247. sz., RI IV. 2051. sz. L. továbbá: RPR 12233. sz., RI IV. 2034. sz.; RPR 12664. sz., RI IV. 3204. sz. Vö. Udvardy 1991. 138.; Kiss 2009. 49–50.; Barabás 2017. 23–24.

¹⁴ „Dioecesis Bosnensis, que ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinet, totaliter lapsa sit, peccatis exigentibus, in perfidiam heretice pravitatis [...] Quocirca mandamus, quatenus, si rem, vocatis, qui fuerint evocandi, inveneritis ita esse; predictam Bosnensem ecclesiam, cum omnibus suis iuribus, subiiciatis auctoritate nostra ecclesie Colocensi. – Non obstante constitutione de duabus dietis, edita in concilio generali, aut indulgentia, qua fratribus tui ordinis, fili prior, dicitur concessum, ne de caussis, que per litteras Sedis apostolice committuntur eisdem” – CDH IV/1. 467–468., RPR 12664. sz., RI IV. 3204. sz. Vö. Gál 2013. 108–109.; Ternovác 2016. 221–223.; Barabás 2017. 23–24.

¹⁵ L. Kiss 2009. 50.; Ternovác 2016. 221–223.; Ternovác 2019. 94.; Rabić 2020. 322.

¹⁶ CDH IV/3. 217.

¹⁷ A Fejér által közölt szövegek ugyan nem azonosak, azonban a római forrásfeltárás nyomán készült, August Theinerhez köthető *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia*, valamint a Fraknoi Vilmos és Lukcsics József nevével fémjelzett *Romana Episcopatus Vesprimiensis* kötetekben szereplő 1246. évi oklevélszöveg megegyezik a *Codex diplomaticus Hungariae* vonatkozó, 1264-es évszámmal ellátott diplomájával. Az említett két okmánytár egyikében sem szerepel az 1264. évi oklevélszöveg. L. MREV I. 123. CXLV. sz., VMHH I. 201. CCCLXXII. sz., CDH IV/1. 467., CDH IV/3. 217.

¹⁸ RPR 1537. (oldal)

¹⁹ RPR 18990. sz. A Fejérnél rosszul szereplő kiadási hely August Potthastnak is feltűnt.

²⁰ PRT II. 44.

ve a pannonthalmi apát, valamint a veszprémi és győri kanonokok megbízásáról.²¹ Hasonlóan felhasználta érvelésében az 1264. év alatt is ismert diplomát a közelmúltban a boszniai püspökség középkori történetének kiváló ismerője, Ternovác Bálint is, aki éppen ezzel érvelt a mellett, hogy 1247-ben nem sikerült megvalósítani a kalocsai érsekség alá rendelés szándékát.²²

Nem kapcsolódott ugyan szorosan a boszniai püspökség helyzetéhez, de 1247-ből egy a kalocsai érsekség és a pécsi püspökség közötti, szerémségi területeket érintő határvitát illetően is ismert egy pápai megbízás. Benedek érsek kérésére IV. Ince a pilisi, a pannonthalmi és a dombói Szent György monostorok apátjait bízta meg annak a kivizsgálásával, létezik-e a határra vonatkozó bármiféle dokumentum, illetve, ha nem áll ilyen rendelkezésre, megfelelő határokat állapítsanak meg. Mindazonáltal konkrét működésükre nézve nem rendelkezünk forrással.²³

Ugyancsak 1247 augusztusában intézkedett IV. Ince pápa a pannonthalmi apáttság helyzetét illetően, ezúttal számos korábbi esettől eltérően²⁴ azonban nem a monostor jogainak a biztosítása volt a cél, hanem az esztergomi főpapé. Bánca nb. István érsek jogbiztosító tevékenységének folyamányaképp az egyházfő ugyanis azt a parancsot adta az apátnak, hogy körmenetek alkalmával fogadják az érseket és engedjék őt misézni.²⁵ A rendelkezés biztosítása, s vonakodás esetén a pannonthalmi apát kényszerítése a pilisi ciszterci apát és perjel, illetve az egri prépost feladata volt.²⁶ Három évvel később a másik magyarországi, közvetlenül a pápa alá tartozó, *exempt* egyházzal, a fehérvári prépostsággal²⁷ kapcsolatban intézkedett IV. Ince, ugyancsak Bánca nb. István panaszára. A káptalan képviselői ugyanis nem jelentek meg az esztergomi tartományi zsinaton, a kanonokok nem fogadták ünnepi díszben az érseket, és nem engedték palliumban misézni őt, amely sérelmek miatt a főpap panasszal fordult az Apostoli Székhez, a pápa pedig a pannonthalmi és a toplicai apátokat – illetve a szerémi püspököt – bízta meg a fehérvári prépost és kanonokok megidézésével. További forrás híján nem tudjuk, mi lett a vizsgálat eredménye.²⁸

21 Udvardy 1991. 137–138., 150.

22 Ternovác 2016. 222–223.; Ternovác 2019. 93–94.

23 „quatinus inquirentes super hoc de plano sine iudicii strepitu diligencius veritatem, si eadem dioceses inveneritis fuisse aliquo tempore limitatas, predictos archiepiscopum et episcopum antiquis terminis faciatis auctoritate nostra manere contentos, ac redigi, quod inde feceritis, in publicum instrumentum. Alioquin eadem dioceses, prout utriusque partis ius exegerit, vel expedire videritis, limitetis” – ÁÚO II. 200. 126. sz., RPR 12696. sz., RI IV. 3262. sz. L. PRT II. 42–43.; Udvardy 1991. 137.; Kiss 2009. 44., 46–47.

24 PRT I. 144–190.; Barabás 2015. 259–276.

25 RPR 12640. sz. L. Kiss 2015. 26.

26 RPR 12641. sz. L. Kiss 2004. 305–306.; Kiss 2006. 68.

27 A prépostság egyházjogi helyzetére l. Kiss 2007.

28 MNL OL DL 4815, RPR 14011. sz. L. Kiss 2007. 273., 284. Thoroczky Gábor szerint ez a konfliktus hathatott Ákos nb. Ákos mesterre, amikor krónikaszerkesztményében azt állította,

Szintén 1247-ben rendelkezett a pápa a tatárjárás egy további következményével kapcsolatban is. Szeptember 18-án²⁹ meghagyta Benedek kalocsai érseknek, valamint az erdélyi és csanádi püspököknek, hogy vizsgálják meg, hogy a szerémi püspökség székhelyét Kőről, annak pusztulása miatt, lehetséges-e áthelyezni a kalocsai érsek fennhatósága alatt álló Szentgergely vagy Szávaszentdemeter bencés monostorokba, és erről tegyenek jelentést.³⁰ A döntés végül a két említett monostor helyett Szenternyére esett, ettől az időtől kezdve a szerémi püspökség területén két káptalan, a kői és a szenternyei működött.³¹

Záh nb. Jób pécsi püspök, bár a későbbiek folyamán pápai mandátummal eljáró szentszéki delegáltként is feltűnt a vonatkozó forrásokban, elsőként azonban alperesként találkozhatunk vele. A főpap 1252. évi Pécsre kerülése után nem sokkal, 1253 májusában ugyanis Bertalan, a korábbi pécsi püspök panaszt tett utóda ellen IV. Incénél, mivel az megtagadta a számára a pápa által korábban kirendelt járadék, évi 200 márka ezüst kifizetését. Ezúttal azonban nem volt szükség delegáltak kiküldésére, lévén Jób püspök képviselőinek a Kúriában sikerült kompromisszumra jutniuk, felére alkudták le a Bertalannak járó összeget, valamint jelentős kölcsönt vettek fel a pécsi főpap számára. Az egyházfő az esztergomi érseket bízta meg azzal, hogy akár egyházi fenytéket is alkalmazzon Jób ellen, vagy forduljon világi hatalomhoz, amennyiben az vonakodna kifizetni a megállapított összeget.³²

Jób ekkor tehát még el tudta kerülni, hogy eljárás induljon ellene, az 1260-as években azonban hosszas pápai vizsgálat folyt ellene a helyi káptalan több tagja (pl. András kisprépost, Trisztán éneklőkanonok és Búza aszuági főesperes) által Bene-

„Szent István király korában Szent Benedek pápa olyan kiváltsággal látta el a fehérvári egyháznak adott *rationalékat*, hogy abban bárki királyt kenhet fel és koronázhat.” Thoroczkay 2004. 422–423. („Inter cetera vero dedit eidem Albensi ecclesie quedam donariay sempiternae memorie digna, duo scilicet racionalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus pretiosis, que Beatus Benedictus sancte Romane ecclesie pontifex ad preces Sancti Stephani regis tante auctoritatis privilegio insignivit, ut quicumque in celebrando missam eis uteretur, legitime posset regem inungere, coronare et gladio accingere.” – Chron. Comp. Seac. XIV. c. 66., SRH I. 316.)

²⁹ RPR 12690. sz.

³⁰ „ut cum ipsi destructis penitus partibus illis per Tartaros, non habeant locum, ubi necessitatis tempore valeant se tueri; tuque frater a. episcopo habeas in eorum dioecesi S. Gregorii et S. Demetrii monasteria ordinis Sancti Benedicti, ad castra in eis construenda idonea, transferendi ad alteram monasteriorum ipsorum episcopalem sedem cum omnibus libertatibus et immunitatibus suis licentiam concedere curaremus; mandamus, quatenus an hoc expediat, inquiratis diligentius veritatem; nobis quod inveneritis fideliter rescripturi” – CDH IV/1. 475., RPR 12691. sz., RI IV. 3261. sz. L. Udvardy 1991. 135–136.; Ternovác 2013. 466–467.

³¹ Udvardy 1991. 136.; Ternovác 2013. 467.

³² RPR 14966. sz., RI IV. 6538. sz.; RPR 14967. sz., RI IV. 6539. sz.; RPR 14969. sz., RI IV. 6535. sz. L. továbbá: RPR 14963. sz., RI IV. 6514. sz. L. Koszta 2009. 81.; Damian 2016. 20–21.

dek esztergomi érseknél, majd IV. Sándor (1254–1261) pápánál³³ emelt vádak alapján. A pécsi püspöknek erőszakos bűnököt, erkölcsi kilengést, kánonjogi vétségeket (kiközösítés negligálása), valamint szimóniát is felrótak, de a konfliktus alapja feltehetően a püspök nagyvolumenű építkezései és az erre fordított pénz lehetek.³⁴ A vádak és a pereskedés előtörténete, köztük az esztergomi érsek eljárására történő hivatkozással, IV. Orbán pápa 1263. szeptember 19-én kelt oklevele alapján ismeretek, amellyel a pilisi apátot, a fehérvári örkanonokot és a magyarországi domonkos perjelt bizta meg az ügy kivizsgálásával és jelentéstétellel; továbbá felhatalmazta őket arra, hogy adott esetben kényszerítsék egyházi fenytékkal vagy világi hatalommal a püspököt a panaszosok zaklatásával történő felhagyásra.³⁵ A pápai delegáltak működése, ha ténylegesen folytattak is eljárást, nem vezetett célra, a per későbbi alakulása alapján feltehető, hogy a kanonokok helyzete tovább romlott.³⁶

A püspök elleni eljárás ugyanakkor valószínűleg nem kizárólag egyházi háttérű lehetett, lévén Jób, aki kezdetben egyértelműen IV. Béla kegyeltjének számított, amint azt például korábbi, 1252-es fehérvári prépostsága és alkancellári hivatala³⁷ is jelzett, az 1260-as évek konfliktusaiban az uralkodóval szembekerülő István ifjabb király mellé állt, sőt, fegyveresen is segítette őt annak apja ellen.³⁸ 1264. augusztus 21-én a pápa megismételte a korábbi delegáltaknak adott megbízást, ezúttal kifejezetten a vádló kanonokok helyzetének javítása céljából.³⁹ Jóbbal kapcsolatban érdemes arra is rámutatni, hogy a püspöknek az ellene folyó szentszéki eljárással párhuzamosan konfliktusa volt a somogyvári apáttal, és, ami talán ennél is jelentősebb, Fülöp esztergomi érsekkel is; az 1263. évi budai tartományi zsinaton

³³ Koszta 2009. 81.; Damian 2016. 21.

³⁴ Koszta 2009. 81.

³⁵ „quod episcopus ipse famam suam diversis sceleribus commaculare non metuens, presumptione dampnabili dehonestabat in multis episcopalis eminentie dignitatem; ita, quod conversum erat in tenebras lumen eius, et oculi sui solum ad ima demissi, nullatenus superioris eris beneficium admittebant [...] Strigoniensi a. episcopo, eiusque collegis inquisitionem faciendam super hiis contra eundem episcopum per suas sub certa forma duxit litteras committendam [...] et restituatis eis supradicta beneficia; non permittentes eos, vel alios canonicos ac personas predictae ecclesie, pendente predictae inquisitionis negocio, ipsius occasione negotii ab eodem episcopo in personis vel bonis suis aliquatenus molestari; contradictores auctoritate nostra, appellatione postposita, compescendo, invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis. Non obstante, si dicto episcopo vel aliis aliquibus a Sede sit indultum eadem, quod excommunicari, suspendi vel interdici non possint, per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, seu alia qualibet ipsius Sedis indulgentia, per quam effectus presentium impediri valeat vel differri” – CDH IV/3. 169–171, RPR 18682. sz., RU IV. 1162. sz. Vö. Damian 2016. 21–22.

³⁶ Damian 2016. 22.

³⁷ Zsoldos 2011. 111.; Koszta 2009. 80.

³⁸ Koszta 2009. 82.; Damian 2016. 22.

³⁹ RPR 19004. sz., RU IV. 2052. sz.

Jób képviselői ugyanis elutasították az érsek joghatóságát, így Fülöp megerősítette a Jób elleni korábbi kiközösítést és a hivatalból történő felfüggesztést, *suspensiót*.⁴⁰

1266-ban immáron a harmadik pápa, IV. Kelemen (1264–1267) foglalkozott az ügygel, és ezúttal saját hatáskörében, *ex officio* új eljárást indított, és káplánját, Eneco ferences szerzetest bízta meg a vizsgálattal.⁴¹ Ennek az eredményéről egészen a közelmúltig nem rendelkezünk információval, Iulian Mihai Damian azonban a velencei Santa Maria Gloriosa dei Frari konvent iratanyagában felfedezett egy dokumentumot, amely a Jób ellen 1267 májusában Fehérvárott lefolytatott eljárást írja le.⁴² E szerint Jób az idézés ellenére sem jelent meg Eneco előtt, csak prokurátorát küldte el Fehérvárra, azzal védve magát, hogy veszélyt jelentett volna rá, amennyiben személyesen utazott volna ellenségei területére. Képviselője, János *magister* felszólalásában e mellett azt is felróta, hogy urát, Jób-ot meg akarták téveszteni azzal a hamis információval, mely szerint Pécsváradon lett volna az eljárás, ezáltal elősegítve távolmaradását, és így elítélhetőségét.⁴³ Az eljárás május 28-án vette kezdetét, miután Eneco is megérkezett, méghozzá több napos késéssel, amit a király és fia közötti ismételt hadi készülődéssel indokolt.⁴⁴ E helyütt nem térünk ki a per további részleteire, felment alóla Damian kiváló tanulmánya, azt azonban fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a nemrég publikált dokumentum alapján János *magister*, a pécsi püspök képviselője kifejezetten felkészülten érkezett az eljárásra, több ponton kánonjogi érveléssel támadta meg a vádakot, valamint kifogást emelt az eljárás egyes elemei ellen is. Egyebek mellett felróta, hogy a pontos vádakot és a vádlók nevét nem ismerhették meg előre, illetve tiltakozott *magister* Leonardus, az eredetileg eljáró *notarius* személye ellen, lévén az – állítása szerint – a pécsi püspök ellenfele és az esztergomi érsek híve volt.⁴⁵ A dokumentum közreadója, Damian véleménye szerint ezen részletek, valamint a tény, hogy a pápai megbízott, Eneco elutasította a pécsi prokurátor érveit, arra enged következtetni, hogy egyfajta koncepcióval járunk el. IV. Kelemen pápa tehát e szerint azzal a céllal küldhette káplánját a Magyar Királyságba, hogy lépjen fel István ifjabb király egyik jelentős híve ellen, akinek a püspöksége ráadásul IV. Béla országrészében feküdt.⁴⁶

⁴⁰ MES I. 484. 626. sz.; Koszta 2009. 82.; Damian 2016. 23. A pécsi püspök a vádak szerint elfogatta, meggyalázta és bebörtönöztette a somogyvári apátot. L. PRT XII/B. 153.; Damian 2016. 23.; Fedeles – Koszta 2011. 77.

⁴¹ RPR 18682. sz.; RPR 19004. sz., RU IV. 2052. sz.; RPR 19822. sz., RC IV. 367. sz. L. Koszta 2007. 81–82.; Damian 2016. 23–24., 28–29.

⁴² Damian 2016. 19., 25–38.

⁴³ Damian 2016. 26–27.

⁴⁴ L. Zsoldos 2007. 102–103.

⁴⁵ Damian 2016. 27.

⁴⁶ Damian 2016. 29–30.

Elképzelhető, hogy a pápaság ezen törekvéséhez kapcsolható a korábbi egyházfő, IV. Orbán egy 1264. július 14-én kelt oklevele is, amellyel az ország két érsekét, Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai főpapot azzal bízta meg, hogy lépjenek fel a királyságban élő pogány kunok, a katolikus vallás ellenségei ellen, és érjék el, hogy azok felvegyék a kereszténységet.⁴⁷ A kunok ugyanis István országrészében éltek, őt ismerték el uruknak, még ha 1264 második felében IV. Bélának sikerült is a saját oldalára állítania őket, akik így a polgárháborúban is a király hadseregében harcoltak István ifjabb király ellen.⁴⁸ A rendelkezés céljára vonatkozó gyanút megerősíteni látszik a diploma azon része, amely a magyar király a kérdést illető többszöri kérelméről szól.⁴⁹

1264-ben IV. Orbán pápa egy az eddig ismertetett esetekkel összefüggésben nem álló egyházfegyelmi ügyben is rendelkezett, április 13-án az erdélyi püspököt bízta meg egy vizsgálat lefolytatásával István klerikus ügyében. Utóbbi ugyanis az Apostoli Székhez fordult felmentést kérve egy önvédelemből elkövetett emberölés miatt rá kirótt büntetés alól. A pápa az erdélyi egyházmegyebeli István által előadottak kivizsgálását, illetve, amennyiben azok megfelelnek a valóságnak, felmentését bízta a főpapra.⁵⁰

1263-ban Pál veszprémi püspök adott ki egy oklevelet, amelyben részlegesen szabályozta a Bakonyban élő remeték életmódját, ezzel jelentős lépést téve a Pálos rend kialakulásában.⁵¹ A diploma tanúsága szerint erre azért került sor, mivel a veszprémi egyházmegye területén élő remeték perjele a testvérekkel együtt IV. Orbán pápához fordult, azt kérve, hogy engedélyezze számukra, hogy Szent Ágoston *ordója* szerint élhessenek. Az egyházfő a petíció hatására Pál püspöknek parancsolta meg az ügy kivizsgálását és – amennyiben az nem jogsértő – a kívánatos intézkedések megtételét, amit a veszprémi főpap említett oklevele által teljesített.⁵²

47 „fraternitati vestre per apostolica scripta in virtute obedientie sub excommunicationis pena districte precipiendo mandamus, quatenus, si premissa veritate nituntur, vos vel alter vestrum universos Cumanos predictos per vos aut alios, sicut efficacius poteritis, moneatis, ut illi ex eis, quibus provenit perceptio gratie baptismalis, fidem Catholicam firmiter et reverenter observent” – ÁÚO III. 92. 63. sz., RPR 18970. sz., RU IV. 2769. sz.

48 L. Zsoldos 2007. 37., 48.

49 „Sed ecce idem rex, prout ex relatu sui nuncii specialis tristes accepimus, intentione sua laudabili enormiter remanet defraudatus, dum pauci de Cumanorum ipsorum maxima multitudine cum astutia multe fraudis ad ipsius regni coloniam transeuntes, qui ad baptismale lavacrum pervenerunt, fidem dampnabiliter respuunt, quam in sacramento huiusmodi fallaciter susceperunt, reliquis, quorum numerus supra creditum est diffusus, predictam fidem ita ducentibus in contemptum [...] Quare pro parte supradicti regis instanter petebatur a nobis, ut super hiis providere de opportuno consilio et festino subsidio curaremus” – ÁÚO III. 91–92. 63. sz.

50 RPR 18857. sz.

51 CDH IV/3. 174. L. Font 2009. 346.; Romhányi 2016. különösen 9., 15.

52 „dilecti filii, provincialis et alii priores ac fratres eremite diversorum locorum nostre diecesis, supplicauerunt, ut eis regulam B. Augustini, ad quam de cultu eremitico se transferre cupiebant,

Az ellene folyó eljárások kapcsán már többször említett Jób pécsi, valamint Timót zágrábi püspök 1273. március 11-i kelttel azt a megbízást kapta, hogy a II. Lyoni Zsinatot előkészítendő készítsenek jelentést az ország erkölcsi állapotáról. Ebben az esetben az általános helyzettől eltérően ténylegesen a pápai politika megnyilatkozásával van dolgunk, lévén a nyugati kereszténység területén számos prelátus kapott hasonló megbízást.⁵³

* * *

A vonatkozó esetek áttekintése alapján kijelenthetjük, nagyfokú egyenetlenség figyelhető meg az adatok időbeli eloszlását illetően. Az 1240-es években, különösen 1247-ben, valamint a 13. század hatvanas éveiben számos esetben történt pápai delegálás olyan ügyekben, amelyek az egyházi hierarchiával vagy fegyelmi vétségekkel álltak összefüggésben. A források alapján kirajzolódó kép szerint olyan kifejezetten nagy horderejű kérdésekben fordultak magyar főpapok az Apostoli Székhez, mint például egy addig a pápaság alá tartozó püspökség integrálása a magyar egyházba, amely esetek megoldása nem is lett volna lehetséges az egyházfők engedélye nélkül. A boszniai püspökség kérdése természetesen nem ekkor jelent meg először, ugyanakkor jól példát szolgáltat arra, hogy a helyi iniciatívát a körülmények kivizsgálása után komplex támogatásban részesítette a pápa. Az egyházmegyék határaival kapcsolatos ellentét ugyancsak igényelte a pápai beavatkozást, ebben az esetben is tudatos igénybevételről beszélhetünk tehát, ahogyan a fegyelmi kérdések kapcsán is. A IV. Ince pápával kifejezetten jó kapcsolatot ápoló Bánca nb. István esztergomi érsek joghatóságának elismertetéséhez vette igénybe a delegált bíróságot, illetve az egyházfő által kinevezett végrehajtók segítségét.

A Jób pécsi püspök elleni panaszok ugyan elsőként nem közvetlenül a pápához kerültek benyújtásra, de végezetül eljutott az ügy az Apostoli Szék bírósága elé, és egy hosszadalmas eljárás kezdődött. A vádló kanonokok e szerint tisztában voltak lehetőségeikkel, és hajlandók voltak elmenni a végsőikig. Érdekes, hogy az ügynek feltehetően volt egy politikai szála is, lévén a püspök ellen végezetül már *ex officio* indított eljárást IV. Kelemen pápa, vélhetőleg ezzel is IV. Béla király támogatását célozva annak fiával, a későbbi V. Istvánnal (1270–1272) fennálló konfliktusában. Pont ez az akció eredményezett azonban egy olyan – nemrég felfedezett – unikális forrást, amely egyfelől kánonjogi szempontból is jelentős, másrészt kiválóan

concedere dignaretur. Quorum precibus misericorditer annuens, nobis sanctitatis sue litteris dedit in mandatis, ut eis, dummodo facultates haberent, de quibus sustentari possent, regulam ipsam, observandam ab eis, auctoritate concederemus apostolica, si videremus expedire, sine preiudicio iuris alieni” – CDH IV/3. 175.

⁵³ RPR 20685. sz. L. továbbá RPR 20686. sz. Vö. Koszta 2009. 82.; Damian 2016. 25.

példázza, mennyire felkészülten jelent meg a főpap képviselője az eljáráson, hogy püspöke érdekeit minden lehetséges módon megvédje.

Feltűnő ugyanakkor, hogy az 1260-as évek után szinte csak elvétve találkozunk vonatkozó esettel. Ennek a helyzetnek az okai sokrétűek lehetnek, mindazonáltal konkrét források híján legfeljebb feltételezésekkel élhetünk. A küldöttbírárság általános magyarországi visszaszorulásával⁵⁴ mindenképp számolnunk kell, amely véleményünk szerint maga sem volt független az általános magyarországi helyzettől, a IV. László, majd III. András uralkodása alatti nehézségektől. Ez utóbbiak, a 13. század végének konfliktusai, a tartományuraság megerősödése és a királyi hatalom gyengülése vélhetőleg komoly szerepet játszottak a fennmaradt források alapján meghatározható hiátusban, amely trend csak az 1290-es években, VIII. Bonifác pápa (1294–1303) pontifikátusának időszakában fordult meg.⁵⁵

Források

ÁÚO = Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest – Budapest, 1860–1874.

CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Fejér Georgius. Budae, 1829–1844.

MES = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–III. Ed. Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1874–1924. IV. Ed. Dreska, Gabriel – Érszegi, Geysa – Hegedűs, Andreas – Neumann, Tiburcius – Szovák, Cornelius – Tringli, Stephanus, Strigonii–Budapestini, 1999.

MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

MREV = Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Ed. Fraknoi Vilmos – Lukcsics József. Budapest, 1896–1907.

RC IV = Les Registres de Clément IV, 1265–1268. Ed. Jourdain, É. Paris, 1945.

RI IV = Les registres d’Innocent IV. I–IV. Ed. Berger, Élie. Paris, 1881–1919.

RPR = Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. I–II. Ed. Potthast, August. Berolini, 1874.

RU IV = Les registres d’Urbain IV (1261–1264). Recueil des bulles de ce pape. Ed. Guiraud, Jean. Paris, 1899–1929.

⁵⁴ Barabás 2020. 123–125.

⁵⁵ L. Barabás 2021. 5. fejezet. VIII. Bonifác és a Magyar Királyság viszonyára I. Kiss 2018.

SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / edendo operi praefuit Emericus Szentpétery, socii operis erant I. Balogh [et al.]*, Szerk. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.

VMHH = *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I–II. Ed. Theiner, Augustinus. Romae, 1859–1860.

Felhasznált irodalom

Almási 1993 = Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993), 129–141.

Barabás 2013 = Barabás Gábor: „Et maxime mediante viro venerabili”. Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselői fogalmi-jogi tipológiájához. In: Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely (szerk.): *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Pécs, 2013. 59–74.

Barabás 2015 = Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét. Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.)

Barabás 2017 = Barabás Gábor: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnokség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. *Világtörténet* 7 (39). (2017), 5–32.

Barabás 2020 = Barabás Gábor: „nos tuis supplicationibus inclinati, auctoritate tibi presentium indulgemus” IV. Ince pápa és a szentszéki küldöttbírók rendszerének magyarországi visszaszorulása a 13. század közepén. *Aetas* 35. (2020:2), 126–141.

Barabás 2021 = Barabás Gábor: A pápai delegált bíróság az Árpád-kori Magyarországon. Püspökök – prépostok – pápai káplánok. Pécs, 2021. Kézirat.

Damian 2016 = Damian Iulian Mihai: *Eneco ferences szerzetes inquisíciója Pécs püspökével szemben (1267)*. *Egyháztörténeti Szemle* 17. (2016:2), 19–38.

Duggan 1998a = Duggan, Charles: *Papal Judges Delegate and the Making of the „New Law” in the Twelfth Century*. In: Duggan, Charles: *Decretals and the Creation of „New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Aldershot – Brookfield – Singapore – Sydney, 1998, 172–199.

Duggan 1998b = Duggan, Charles: *Decretal Letters to Hungary*. In: Duggan, Charles: *Decretals and the Creation of „New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1998, 1998. 5–31.

- Falkenstein 1986 = Falkenstein, Ludwig: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich. *Zeitschrift der Kirchengeschichte* 97. (1986), 36–65.
- Fedeles – Koszta 2011 = Fedeles Tamás – Koszta László: Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter. Wien, 2011. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien II.)
- Font 2009 = Font Márta (szerk.): *Dinasztia, Hatalom, Egyház. Régiók formálása Európa közepén (900–1453)*. Pécs, 2009.
- Hageneder 1967 = Hageneder, Othmar: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Graz, 1967.
- Herde 2002 = Herde, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung* 119. (2002), 20–43.
- Johrendt – Müller 2008 = Johrendt, Jochen – Müller, Harald: Zentrum und Peripherie. Prozesse des Austausches, der Durchdringung und der Zentralisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter. In: Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin – New York, 2008. 1–16. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.)
- Kis 2002 = Kis Péter: „Sok éven át védett minket és koronánk jogait.” Sixtus esztergomi olvasókanonok karrierje. *Fons* 9. (2002), 7–27.
- Kiss 2004 = A pannonthalmi apátság egyházi helyzete a 11–13. században (exemptio és protectio). *Századok* 138. (2004), 265–324.
- Kiss 2006 = Kiss Gergely: *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica: A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. Budapest, 2006.
- Kiss 2007 = Kiss Gergely: A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban. *Századok* 141. (2007), 271–297.
- Kiss 2009 = Kiss Gergely: A püspökség határai, területi kiterjedése. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, 2009. 43–56.
- Kiss 2015 = Kiss Gergely: Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k. – 1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs, 2015.
- Kiss 2018 = Kiss Gergely: VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációs elképzelések és kormányzat összefüggései. *Századok* 152. (2018), 1353–1376.

- Kosztá 2007 = Koszta László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi pecséthasználat a 14. század közepéig. In: Koszta László: Írásbeliség és egyházszervezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 2007. 73–82. (Capitulum III.)
- Kosztá 2009 = Koszta László: Püspökök és városuk. A 14. század közepéig. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegei József (szerk.): A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Pécs, 2009. 57–107.
- Müller 2008 = Müller, Harald: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. Berlin – New York, 2008, 108–131. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.)
- PRT = Erdélyi László – Sörös Pongrácz (szerk.): Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a Magyar kereszténység, királyság és Benczés-Rend főnnállásának kilencszázados emlékére. Budapest, 1902–1916.
- Rabić 2016 = Rabić, Nedim: Im toten Winkel der Geschichte: Johannes von Wildeshausen als Bischof von Bosnien 1233/34–1237. In: Heusinger, Sabine – Füllenbach, Elias H. – Senner, Walter – Springer, Klaus-Bernward (Hrsg.): Die deutschen Dominikaner und Dominikanerinnen im Mittelalter. Berlin–Boston, 2016. 53–69. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens – Neue Folge 21.)
- Rabić 2019 = Rabić, Nedim: Bosnien – zwischen Ost und West. Die Entwicklung eines Staates in Ostmitteleuropa 1050–1250. In: Klocke, Lisa – Weber, Matthias (Hrsg.): Das Hochmittelalter eine vernachlässigte Epoche?: Neue Forschungen zum 11.–13. Jahrhundert. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien, 2020. 307–326. (Studien zur Vormoderne 2.)
- Romhányi 2006 = F. Romhányi Beatrix: Heremitae – monachi – fratres. Szemponatok a pálos rend történetének újragondolásához. In: Sarbak Gábor (szerk.) Pálosaink és Pécs. Pécs, 2016. 9–23.
- Sweeney 1989 = Sweeney, James Ross: Innocent III., Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: Sweeney, James Ross – Chodorow, Stanley (Ed.): Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages. Ithaca – New York, 1989. 26–51.
- Ternovác 2013 = Ternovác Bálint: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. Századok 147. (2013), 457–470.

- Ternovác 2016 = Ternovác Bálint: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: Fábián Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2016. 215–228.
- Ternovác 2019 = Ternovác Bálint: Crkvene veze između Bosne i Kraljevine Ugarske do sredine 14. veka. In: Duranović, Elmedina – Dedić, Enes – Rabić, Nedim (Ed.): *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku*. Sarajevo, 2019. 81–100.
- Thoroczkay 2004 = Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári rationalék: A 14. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához. *Századok* 138. (2004), 413–432.
- Udvardy 1991 = Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza 1000–1526. München, 1991. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.*)
- Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években. Budapest, 2007. (*História Könyvtár. Monográfiák*)
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011. (*Kronológiák, Adattárak*)